

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2024/06/illik-peter-bocskai-szabadsagharca-es-koronaja-a-kozepiskolai-tankonyvekben-15-01-06/>

Illik Péter

Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

Bocskai szabadságharca a magyar historiográfia erősen vitatott témája. Az utóbbi 15 évben az akadémiai mainstream (fősodratú)történetírás még annak tradicionális elnevezését (szabadságharc) is megkérdőjelezte, és azt állította, hogy Bocskai elfogadta az oszmán szultán által neki felajánlott koronát. A történelmi viták során többször szóba került a hazai középiskolai tankönyvek tananyagtartalma, mondván, hogy az számos félreértést, legendát és mítoszt tartalmaz Bocskai mozgalmanak elnevezéséről, céljairól, eredményeiről és a korona kérdéséről.

Jelen tanulmány a hazai középiskolai tankönyvi szövegeket vizsgálja a 19. századtól 1989-ig, kitekintve az azt követő 30 évre is. Arra a következtetésre jut, hogy (1) 1945-ben történt egy narratív fordulat, (2) mivel a szocialista tankönyvek kezdték felerősíteni a Habsburg-ellenes narratívát, és kihangsúlyozták a 16-17. századi magyar függetlenségi harcok és szabadságharcok narratíváját, bár azokat nem foglalták egységes keretbe. (3) Napjaink tankönyveinek szövegét az akadémiai mainstream nézőpont uralja. (4) A narratív pluralizmus és sokszínűség éppen a 19. századi tankönyvekben van jelen.

Kulcsszavak: Bocskai, korona, szabadságharc, oktatás, középiskola.

A Bocskai-vita és a középiskolai tankönyvek¹

A Bocskai-féle felkelés körüli legújabb vitasorozatot a közvélemény számára Pálffy Géának a 2008-as januári *Históriában* megjelent cikke indította el.² A cikk alapját képező szóbeli előadás már 2006. április 22-én elhangzott Miskolcon. Az itt rendezett konferencia anyaga szintén 2008-ban jelent meg és került fel a miskolci egyetem virtuális könyvtárába, illetve ennek a linkje a bocskai.lap.hu internetes honlapon is szerepel.³ A miskolci konferenciakötet, valamint a miskolci egyetem virtuális könyvtára szintén közli Pálffy írását, továbbá előadása mellett Őze Sándor válaszát,⁴ majd Pálffy⁵ és Őze viszontválaszait.⁶ A *Históriában* megjelent népszerűsítő írás megjelenésével közel egy időben zajlott Pálffy Géza nagydoktori védésének műhelyvitája is.⁷ A Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában címet viselő nagydoktori disszertáció (tartalmazta a Bocskaival kapcsolatos állításokat is) nyomtatásban is megjelent.⁸

Pálffy a tudományos vita során a középiskolai tankönyvek tartalmára is utalt ekképpen: „Végül érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a friss kutatások szerint a fejedelem – történelemtankönyveink toposszá vált állításával ellentétben – 1605. november 11-én Rákos mezején a török koronát »ünnepélyes tiltakozással« (cum protestationesolenni) nem utasította

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

vissza.⁹ Másik alapállítása az volt, hogy „Mindez 1605 nyarára összességében nem jelentett mást, mint a törvényes magyar király és a törökök által »a magyar nép királyának« tekintett fejedelem pártjára szakadt magyar rendek – különféle idegen csapatok támogatta – egymás elleni hadakozását. Ezzel a Bocskai-felkelés 1605 közepére rendi bel- és országos polgárháborúvá is vált. [...] Így tehát Bocskai István mozgalma – Habsburg-ellenes volta ellenére – sem tekinthető II. Rákóczi Ferenc függetlenségi harca vagy az 1848–49-es szabadságharc előzményének. Helyesebb, ha egyszerűen Bocskai-felkelésnek vagy Bocskai István mozgalmának (vagy esetleg Habsburg-ellenes mozgalom és polgárháborúnak, kifejezetten a rendiség szemszögéből pedig rendi felkelés és belháborúnak) nevezzük, és elmagyarázzuk a benne részt vevő különböző csoportok eltérő céljait, sikereit és kudarcait.”¹⁰

Nagy Gábor cikkében¹¹ Pálffyánál még erőteljesebben fogalmazta meg azt, hogy a középiskolai oktatás viszonylag sarkosan és hiányosan tárgyalja a Bocskai-szabadságharcot: „Érettségizett magyarországi fiatal általában azt tanulhatta meg, hogy Bocskai 1604–1606 közötti harca a magyarok Habsburg-ellenes szabadságküzdelmeinek része volt, a bécsi béke pedig a rendek győzelme, amely egyebek között vallásszabadságot adott három felekezetnek, létrehozta a független Erdélyt és annak területét ideiglenesen bár, de példaértékű módon gyarapította. Ugyane fiatal arról elvéve hallhatott, hogy nem a magyarok, hanem egy részük harcolt a magyar király, nem pedig a Habsburgok ellen, hogy uralkodó alattvalóival békét nem köthetett, hogy mi ára lett a királyi hatalom akkori gyengítésének, hogy a szlavón rendek ismételten elutasították vallásszabadság adását protestánsoknak, hogy Erdélyt nem az 1606 júniusában létrejött második bécsi egyezség, hanem Rudolf egy szeptemberi diplomája tette függetlenné – a magyar királytól. A fejedelemség ugyanis, amint azt a Portáról Bethlennek majd királlyá választása idején megüzenik, »szultán Szulimán találmánya s azt mi Magyarországhoz soha nem engedjük, hogy bírja«. Az átlagos fiatal diákként találkozhatott részletekkel Bocskaiék szerencsi kiáltványából vagy a júniusi egyezségből, és megismerte a fejedelem végrendeletének számtalanszor idézett mondatát: »Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani [...]« Általában ehhez viszonyított a fejedelemségnek a magyar királyság területét csökkentő gyarapodása is, egyéb szempontok meggondolása nélkül.”¹²

A Nemzeti alaptanterv (NAT 2012) megjelenéséig leggyakrabban használt három középiskolai magyar nyelvű történelemtankönyvet megnézve azonban érdekes kép rajzolódik ki. Walter Mária könyve,¹³ amely a 90-es évek egyik meghatározó középiskolai tankönyve volt, „Harc a törökök és a Habsburg-abszolutizmus ellen. Az ellenreformáció kibontakozása” cím alatt tárgyalja a Bocskai-megmozdulást,¹⁴ és a „Bocskai-szabadságharc” kifejezés itt nincs leírva. Ugyanakkor az a „toposz”, hogy Bocskai elutasította a koronát, még szerepel. Szabó Péter és Závodszy Géza tankönyve¹⁵ a „Küzdelem a török terjeszkedés ellen. A tizenöt éves háború és Bocskai Habsburg-ellenes mozgalma” részben¹⁶ tárgyalja a témát, de a „szabadságharc” kifejezés fel sem merül. Ráadásul mindkét kötet alapvetően a legfontosabb tények ismertetését és a források bemutatását tűzte ki célul, tehát mentes a minősítő és értékelő jelzőktől. Száray Miklós és Szász Erzsébet könyve¹⁷ hasonló szellemben bár, de „A tizenöt éves háború és Bocskai szabadságharca” címen tárgyalja a témát,¹⁸ ugyanakkor a lecke szövegében következetesen és állandóan felkelésként hivatkozik a Bocskai-féle megmozdulásra. Ez utóbbi két tankönyv, amely az ezredfordulótól lett meghatározó a középiskolai oktatásban, már nem említi a Bocskai által visszautasított korona „mítoszá” sem.¹⁹ Mindazonáltal a tizenöt éves háború és a Bocskai-felkelés alapvetően marginális téma

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

a középiskolai oktatásban, tekintettel arra, hogy nem tartozik a középszintű tananyag tartalmába, ennek köszönhetően Nagy Gábornak részben, de szükségszerűen igaza van abban, hogy egy középiskolai tanuló sok mindent nem hallhatott a Bocskai-megmozdulásról, ellenben amit hallhatott, az a már említett tankönyvek áttekintése alapján azért korántsem annyira kifogásolható a Pálffy-féle elmélettel összevetve. A 2005–2010 közötti közép- és emeltszintű írásbeli érettségi tesztlapokban esszékérdésként egyáltalán nem is szerepelt Bocskai Istvánra vonatkozó kérdés,²⁰ míg a leggyakrabban használt érettségire felkészítő feladatgyűjteményben²¹ mindössze két feladat vonatkozott rá, „*Bocskai végrendelete*”²² és „*Bethlen és Bocskai gondolatainak összevetése*”²³ címen.

A Pálffy–Őze vita a Bocskai-szabadságharcról a középiskolai tankönyvekre nézve teljesen hatástalan maradt. Pálffy nézőpontja a Bocskai szabadságharcról kanonizálódott, számos fórumon és formában jelent meg, míg Őze Sándor ellenvetései szinte teljesen kikerültek a recepcióból, semmilyen nyilvánosságot nem kaptak. Mint Pálffy Géza írta 2015-ben: „*Mindezek mégsem változtatnak azon a napjainkban már nehezen vitatható tényen, hogy Bocskai István pesti török koronázása – az eddigi véleményekkel ellentétben – nem a magyar szabadságjogok és függetlenség, hanem egyenesen a függőség és az alávetettség szimbolikus helye. Megjegyzendő, hogy ennek egészen pontos helyszínét jelenleg lokalizálni sem tudjuk, csak az ismert, hogy a Duna-part közelében, Pest városa mellett, a török táborban került rá sor. Végül érdemes arra is utalnunk, hogy a Bocskai-felkelést csupán az 1950-es évek marxista történetírásának beállítása óta tartják függetlenségért vívott küzdelemnek, azaz szabadságharcnak, így ezt a megalapozatlan vélekedést nem lenne tanácsos napjainkban erősíteni. (Korábban csupán vallásszabadságért folytatott harcnak tekintették.)*”²⁴A recepció dominálásának következménye lett, hogy a 2015-ben megjelent Borhegyi-féle kísérleti tankönyvbe²⁵ szinte szó szerint bekerültek a kötet szaklektorának, Pálffy Gézának a tézisei, nem csak Bocskairól, hanem a Habsburg-magyar együttműködésről is.²⁶ Ezeket egyébként *A Tényleg !?* c. abszolút tényként beállítva,²⁷ lényegében számon is kérte a kísérleti tankönyvön, miszerint az nem eléggé felelt meg a Pálffy által feltárt „valóságnak”, és még mindig maradtak benne „tévnyezetek”.²⁸A 2020-as NAT szerint készült három középiskolai tankönyvbe is számos ponton kimutathatóan Pálffy értelmezései kerültek be.²⁹

Keretek és módszer

Jelen írás elméleti keretrendszere a posztmodern, amely szerint a múlt objektív, azonban a róla alkotott történelmi narratíva viszont soha nem lehet az, mivel a pszichológiai törvényszerűségeinek (is) megfelelően a szubjektumok által írt forrásokat szintén szubjektív történészek elemzik, akiknek a munkáit az ugyancsak szubjektív olvasók értelmezik. Ebből következik, hogy a posztmodern számára nincs egyetlen objektív és igaz narratíva, amelyhez képes minden egyéb elbeszélés tévedés, toposz, mítosz, avagy hazugság, hanem különböző narratívák versenyeznek egymással (narratív pluralizmus), amelyek eltérő megalapozottsággal rendelkeznek. A posztmodern is elfogadja, hogy léteznek erősen, és igen gyengén alátámasztott történelmi narratívák, vagy akár „blódségek” is. Továbbá a történelmi narratívaképzésnek vannak érzelmi, erkölcsi, szakmai és jogi korlátai, azaz nem képezhető a gyakorlatban akármilyen narratíva. A másik következtetés, hogy egy történelmi narratíva legalább annyira szól a múltról, mint a jelenről és a narratíva alkotójának személyiségéről, mivel ez utóbbiak nagyban interferálnak a források megismerésének, értelmezésének és a narratíva létrehozásának folyamatába.³⁰ Ezekből együtt adódik a posztmodern számára az, hogy egyetlen történelmi narratíva sem naiv és céltalan, mindig valamilyen ideológiát szolgál,

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

még akkor is, ha ezt tagadja. Vagyis a narratívaképzés céljaként megfogalmazni az „objektivitást” vagy a „tudományosságot” legalább annyira csak ideológiai állítás, mint a „hazafiasság”, mint narratívaképzési cél kitűzése.³¹

A fentiekből az következik, hogy az alábbiakban vizsgált tankönyvek közléseit arról, hogy minek tekintették a Bocskai-féle eseménysort, lehet minősíteni aszerint, hogy a Pálffy Géza vagy pedig az Őze Sándor által képviselt történeti narratívákhoz közelítenek-e. De lehet egyszerűen csak egymáshoz viszonyítani őket, és megfigyelni, hogy 200 év alatt milyen narratív trend bontakozik ki, hogyan változnak a leírások, vagyis az adott korszakban milyen narratívákat választottak. Ez a képlet – amint az látható lesz – a középiskolai tankönyvi szövegekben azonban messze komplexebb a fent már idézett kijelentésnél, ami szerint: *„Végül érdemes arra is utalnunk, hogy a Bocskai-felkelést csupán az 1950-es évek marxista történetírásának beállítása óta tartják függetlenségért vívott küzdelemnek, azaz szabadságharcnak, így ezt a megalapozatlan vélekedést nem lenne tanácsos napjainkban erősíteni. (Korábban csupán vallásszabadságért folytatott harcnak tekintették.)”³²*

Bocskai koronázásának kérdése látszólag egyszerűbbnek tűnik, hiszen első pillantásra ott nem egy értékelési, hanem egy „ténykérdésről” van szó: elfogadta a törököktől a koronát vagy nem? Ha ez ilyen egyszerű lenne, akkor könnyű lenne minősíteni a tankönyveket, hiszen mindegyik, amelyik azt állítja, hogy Bocskai visszautasította, az téved, mivel Pálffy meggyőzően bizonyította, hogy Bocskai elfogadta a koronát. Ugyanakkor látni fogjuk, hogy 19. századi középiskolai tankönyvek rendkívül eltérően magyarázták a helyzetet, amire – ha Pálffy kutatásait tekintjük referenciapontnak – akkor az a válasz, hogy a „nemzeti romantika”³³ jegyében mentegették Bocskait vagy tagadták a koronázást. Ha azonban másik referenciapontot választunk (lásd alább), akkor teljesen más következtetés adódik a 19. századi tankönyvekről, mégpedig az, hogy azok a később ráakódott értelmezési üledékektől mentesebben értették a koronázás dilemmáját.

László Andor áttanulmányozva a történeti szakirodalmat azt állapítja meg, hogy Nagy László írt először 1956-ban megjelent munkájában arról, hogy Bocskai 1605 tavaszán koronát kért a szultántól, azonban erre semmilyen írott elsődleges forrás nincs.³⁴ A Nagy előtti szakirodalom erről éppen ezért semmit nem ír (így a tankönyvek sem tudhatták), míg a Nagy utáni szakirodalom „tényként” átvette ezt a feltételezést. Ebből következően László narratívájában a koronaküldés az oszmán szövetség következménye és nem előzménye, egyértelműen a török érdekében állt, és szándéka, kezdeményezése szerint történt.³⁵ Ebben az olvasatban a korona-kérdés nem Bocskai királyi cím-megszerző kísérletét bizonyítja, hanem az oszmán szándékot és annak magyar kijátszását.³⁶ Így máris sokkal bonyolultabbá válik a „*ma már nehezen vitatható tény*”: *„Arról, mi történt valójában, alkothatunk némi fogalmat: az összes forrás koronázásról szól, nem vitatják, hogy a fejedelem fejére került a korona. A keresztény szerzők a későbbiekben ezt egyöntetűen úgy értelmezték, hogy a fejedelem csupán ajándékként fogadta el azt. Láttuk, ennek az üzenetnek az elfogadtatásáért már a találkozó előtt számos lépést tett Bocskai, Bocatius meghívásával, a leírás későbbi terjesztésével ezt kívánta erősíteni. [...] Bár több híradás maradt fenn az eseményről, a Bocatius-level, valamint Istvánffy történeti munkája nyomán a historikusok is sokáig elfogadták a korona visszautasításának történetét. [...] Az izgalmas kérdés nem az, mi történt a valóságban, sokkal inkább az, miként ismerte fel a kassai udvar a megfelelő propagandában rejlő lehetőségeket, miként sikerült feloldani a látszólag feloldhatatlan ellentétet? Felülírták az »igazságot«, ám sok tekintetben mégsem másították meg a tényeket. A kereszténység iránti elkötelezettséget, a törvényes uralkodó tiszteletbe tartását hangsúlyozták [...] Hónapok óta zajlanak a*

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

*béketárgyalások [...] egy éven belül sikerül tető alá hozni mindkét nagy fontosságú béke-megállapodást. [...] A koronázást elfogadhatjuk Bocatius propagandairatával együtt: mindkettő egyaránt a valóságot írja le valamilyen formában. Más szavakkal: amennyiben Bocskai Rákosmezőn elfogadta a koronát, ennek semmilyen hatása nem volt politikájára, a törökre sem, hiszen nem tudták akarataikat rákényszeríteni szövetségesükre sem a királyság, sem a háború folytatása, sem Lippa és Jenő átadásának ügyében.*³⁷ Itt jutunk el ahhoz a kérdéshez, hogy mennyiben lehet értelmezési kérdéseket „tényekkel” megoldani, és arra jutunk, amire Őze is a Bocskai-vitában: „[...] nem hiszem, hogy e kérdést csak még több levéltári anyag átrágásával véglegesen »meg lehetne oldani«. Hiszen nem az eseményeken, hanem azok értékelésén vitázunk, a forrás felmutatása még nem jelenti annak kritikai elemzését.”³⁸

Jelen tanulmány a szerző korábbi tematikus tankönyvelemzéseinek módszerei és megkötetései szerint jár el.³⁹

1. A 19. század elejétől 1989-ig, nagy történelmi korszakok mentén elemzi a középiskolai tankönyvek főszövegeinek vonatkozó részeit a címben kijelölt témáról, vagyis narratív elemzést folytat.
2. A szocialista korszak kezdetének a tankönyvek szemszögéből 1945-öt tartja.
3. Nem ismerteti az oktatási rendszer és a szabályozó dokumentumok változásait.
4. Nem állítja, hogy a tankönyvi szövegek elemzéséből kiderül mit tudtak a diákok (legfeljebb, hogy mit tudhattak) vagy mit tanítottak az órán a tanárok, hiszen ez nem feltétlenül áll összefüggésben a tankönyvi szövegekkel.

Ugyanakkor ki fognak rajzolódni az egyes korszakok tankönyvi narratívái és azok markáns változásai, amelyek azért engednek némi bepillantást az adott korszak köztudatának és ideológiai bázisának változásába. Mivel az alábbi tanulmány egy narratívaelemzés, ezért nem foglalkozik a tankönyvi szövegek beágyazottságával: a szerző személye, pártállása, tudományos pozíciója, kapcsolatrendszere, a tankönyvek kiadója, felekezeti hovatartozása, az oktatási rendszer változása, az oktatáspolitikai szabályozók, az adott politika rendszer oktatáspolitikája stb. Ennek több oka van:

1. Ezek a külső körülmények nem feltétlenül magyarázzák a tankönyv narratíváját és létrejöttének okait.
2. Jelen tanulmány egyetlen célra és kérdésfelvetésre fókuszál: az adott tankönyvi szövegek milyen narratívát képviselnek a Bocskai-mozgalom minősítéséről és a korona kérdésében, és ez hogyan, miképpen változik kétszáz év alatt. Vagyis milyen narratívarend bontakozik ki.
3. Jelen írás motivációja pedig az, hogy bemutassa azt, hogy az itt vizsgált tankönyvi szövegek – bár ettől még lehetséges, hogy a történelemtanárok zöme jelenleg nem ezeket tanítja tanórán, hanem vélt vagy valós toposzokat – és narratívájuk árnyaltabb a fent tárgyalt toposzok (szabadságharc, korona) esetében, amint azt a mainstream történettudomány feltételezi.

A dualizmus előtti 19. századi tankönyvek

Budai Ézsaiás tankönyvében egy hosszú lineáris eseménytörténetet közöl,⁴⁰ és semmilyen módon nem minősíti a Bocskai által vezetett mozgalmat, sem szabadságharcnak, sem másképpen. A törököktől kapott korona kérdésében egyértelmű állást foglal: „*De Botskai*

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

*István, noha a koronát, mint ajándékot elvette: a királyi titulust el nem fogadta azzal mentvén magát, hogy van koronás feje Magyar Országának.*⁴¹

Schirkhuber Móric rövid, kétnyelvű kötete⁴² egy oldalban tárgyalja a „Bocskai által támasztott háborút”. Álláspontja a korona kérdésében Budaiéval részben egyezik: a törökök kínálták fel a koronát és a királyi címet, de ő nem fogadta, Schirkhuber szerint egyiket sem.

Bedeő képes kis tankönyve mindössze megemlíti Bocskait, mit afféle békebontót: „[...] nyolcz esztendei fegyverszünet készült. Erdélyt előbb a minap engedelmességre jövő Báthory Zsigmond, később pedig Bocskai zavarta fel.”⁴³

Horváth Mihály szintén keveset szán Bocskaira, és Habsburg-ellenes keretben tárgyalva ugyan, de egyáltalán nem nevezi szabadságharcnak a háborút, a koronáról pedig említést sem tesz: „De ennek [Básta] fősvénysége és zsarnoksága s katonáinak az országot büntetlenül pusztító féktelensége annyira fölingerlé Erdély nemességét, kivált az általa üldözött protestáns vallásúakat, hogy azok föllázadván, Bocskay zászlói alatt egész Erdélyt, azután pedig a szintén elégületlen magyar nemességgel egyesülvén Magyarországot is egész Pozsonyig kiragadták a király birtokából. Két évig dúlt az emésztő polgár háború, míg végül Illésházy István bölcsessége a békét [...] helyreállította [...]”⁴⁴

Ladányi ugyancsak – mint Schirkhuber, Bedeő és Horváth – a magyar uralkodók sorrendjében tárgyalja az eseményeket, így Rudolf uralkodása alatt azt írja „E közben Magyarországon is tetőpontra jutott a köznyomor és közingerültség, mely csakhamar fegyveres felkelésben tört ki. [...] kitört a lázadás Bocskai István vezérlete alatt.”⁴⁵ A koronát nem, de a királyi cím kérdését leírja: „[...] a török fővezér a Rákosra hívatta Bocskait, s magyar királylyá nevezte őt a szultán nevében; de Bocskai nem fogadta el a királyi czimet, s kijelentette, hogy nem a koronáért, hanem szabadságért harcol, és kész olyan békére, mely ezt biztosítja.”⁴⁶

Frankl Vilmos katolikus püspök értékelése teljesen eltérő a korábbi protestáns irányultságú elemzésektől: „Bocskaynak könnyű volt Magyarországon pártot szerezni, könnyű volt színt és ürügyet is találni, amely alá nemtelen céljait elrejtve a könnyen hívő népet megnyerje és az országot ismét a polgárháború iszonyainak színhelyévé tegye. [...] És csak Bocskay egy tekintélyes hívének, ki azonban titkon inkább a császár felé hajolt, lehet köszönni, hogy a polgárháború a török uralom továbbterjedésére nem adott alkalmat [...] Illésházy valóban el is fogadta a megbízást [a bécsi béke tető alá hozására] és befolyásával, a siker által határ nélkül nagyravágyóvá lett, és vágyait már a magyar koronára is kiterjesztő Bocskayt, a békére hajlandóvá tette [...]”⁴⁷ Ebben az alapvetően pro-Habsburgianus narratívában is látványos, hogy nem állítja, hogy Bocskai elfogadta a koronát, „csak” a szándékot, a vágyat feltételezi.

Környei tankönyve is fölkelésnek titulálja Bocskai mozgalmát.⁴⁸ A korona kérdésében pedig az előzőekhez képest a legegységesebb értelmezést nyújtja: „[...] a nagyvezir pedig magához hivatván őt Pest melletti táborába, itt a [s]zultán nevében egy koronát tőn fejére s zászlót és buzogányt adott a kezébe, de Bocskay hamar levette fejéről s Széchy Györgynek adta át azon nyilatkozattal, hogy mint ajándékot elfogadja, de nem, mint a királyság jelét mert – ugymond – Magyarországnak van élő koronás királya. Mindezek dacára Bocskay nem igen hitt a töröknek s alkudozásait Mátyás főherceggel folytatta.”⁴⁹

Az 1800-as évek tankönyveit (1867-tel bezárólag) áttekintve látszik a narratív pluralizmus, vagyis sokféleképpen ítélik meg a Bocskai vezette harcokat, szabadságharcnak egyik sem

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

nevezi. A korona kérdésében is eltérő válaszokat fogalmaznak meg, mivel a korona és a királyság kettéválik.

A dualizmus tankönyvei

Horváth Mihály kötetében⁵⁰ Bocskai harca „*A nemzeti visszahatás és felkelések időszaka*”⁵¹ fejezetcím alatt szerepel. A szöveg stílusa tárgyilagos, Bocskai koronáját meg sem említi. Szabadságharcokról nem beszél, a 17. századi Habsburg-ellenes mozgalmakat elsősorban a vallásüldözésből vezeti le, pontosabban így fogalmaz: „[...] ezentúl minden vallási vitatkozás keményen megtiltatott.”⁵²

Komárik István oknyomozó története Bocskai-felkelésről beszél,⁵³ a korona-problémáról pedig egy újabb variációt nyújt: a nagyvezér akart koronát tenni Bocskai fejére, amit Bocskai elutasított, de a királyi címet viszont használta.⁵⁴ Sebestyén Gyulánál szintén fölkelés szerepel,⁵⁵ a szultán koronát és pálcát küldött Bocskainak ajándékba, aki „*a királyság után nem törekedett.*”⁵⁶ Mangold Lajosnál szintén felkelés szerepel,⁵⁷ itt is a szultáni követ ajánlotta fel a királyi címet és a koronát, „*amelyet Bocskai szerényen visszautasított.*”⁵⁸ Jászai is felkelésként nevezi meg Bocskai harcát, akit egyébként nemzeti hősnak titulál.⁵⁹ Itt is a török küldte a koronát, Bocskai pedig visszautasította.⁶⁰ Ebben a tankönyvben manifesztálódik legmarkánsabban, hogy a felkelés szó mit is fed. Egyszerűen azért, mert a már áttekintett dualizmus-kori tankönyvekben is megjelenik, itt azonban hangsúlyos, hogy Bocskai célja az ország békében való egységének helyreállítása volt: „*Bocskay a békétől nem idegenkedett, hiszen személyes érdekeinek megvédése után azért nem tette le a fegyvert, hogy az országot vallási és politikai szabadságába visszahelyezze, a királyt s a nemzetet egymással kibékítse, és az áldástalan török háborúknak véget vessen.*”⁶¹ Andor tankönyve szintén felkelésről ír.⁶² Ő azzal magyarázza a korona elutasítását, hogy „*A szultán megerősítette a választást sőt koronát küldött számára. Az alkotmányért is küzdő Bocskay nem követhetett el alkotmány sértést a korona elfogadásával s a királyi címet visszautasította. Rudolf azonban csak akkor hajolt a békére, midőn már az egész Felvidék Pozsonyig Bocskay hatalmába került [...]*”⁶³

Egy kétszerzős késő dualizmuskori tankönyv szintén felkelésnek nevezi Bocskai harcát, és az alkotmányos és vallási sérelmekből vezeti le. Bocskai ebben az értelmezésben elfogadta a koronát, de mint a barátság, és nem, mint a hatalom jelképét.⁶⁴

Az általam röviden áttekintett kötetek abban térnek el az 1867 előttiektől, hogy viszonylag egységesen felkelésnek (vagy fölkelésnek) nevezik a Bocskai által vezetett harcokat. Bocskai céljának a békét és az egység helyreállítását tekintik, a korona és királyság kérdésében megosztottak, mivel a kettő ezen tankönyvi magyarázatokban is hol szétválik, hol nem.

A Horthy-korszak tankönyvei

A Bíró-Patay-féle egyetemes tankönyv is említi Bocskait, harcainak céljainak az alkotmány és a vallásszabadság védelmét jelöli ki, a koronáról csak annyit közöl sommásan, hogy a szultán küldött neki.⁶⁵ Szabó Dezső „*Bocskai-felkelésként*” hivatkozik az eseményekre, kronologikus sorrendben leírja az előzményeket (vallásüldözés, „Básta két hadjárata), eseményeket és a következményeket, a korona-probléma nem szerepel.⁶⁶ Ember Istvánnál is felkelésről van szó, amelynek célja az alkotmány és a vallásszabadság helyreállítása volt. Itt Bocskai elfogadta

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

ugyan a koronát, de királlyá választani nem engedte magát.⁶⁷ Madai Pál szintén az alkotmány és vallásszabadság sérelmeiből vezeti le és szabadságharcnak nevezi Bocskai mozgalmát. Bocskai a koronát csak ajándékképpen fogadta el, a királyi címet visszautasította.⁶⁸ Jászai Rezső és Balanyi György tankönyve a többi 1926-ban megjelent tankönyvhöz képest semmi újat nem tartalmaz.⁶⁹ Domanovszky szövegében Bocskai a koronát csak ajándékképpen fogadta el,⁷⁰ Erdélyi László,⁷¹ Miskolczi István és Szolomájer Tasziló tankönyveiben Bocskai pedig nem fogadta el a koronát.⁷² A Marczinkó–Pálfi–Várady szerzőhármanál Bocskai a koronát csak „*mint ékszer*” vette át,⁷³ miként Varga Zoltán tankönyvében is.⁷⁴ A narratíva a korona-epizódtól eltekintve egységes: felkelésről vagy visszahatásról írnak, amelynek célja az alkotmány és a vallásszabadság védelme volt.

Két „fordulat” között (1945–1989)⁷⁵

A hazai középiskolai tankönyvek történetében a szocialista fordulat kezdete nem 1949, hanem 1945, Kosáry Domokos tankönyvének megjelenése a Szikra kiadónál. Nála „*A magyar rendiség török és német között*” fejezetcím alá került az egész 16–17. századi tananyag, illetve a Rákóczi-szabadságharc tárgyalása is. E rész koncepcióját szintén megadja az apró betűs bevezetés: „*Mohács után következő több mint másfél századon át a török imperializmus ellen vívott védelmi harc volt a magyarság egyik főkérdése. De a részben meghódított ország többé már nem tudta ezt a védelmet pusztán a saját erejéből ellátni [...] Csehországra és Magyarországra a Habsburg-hatalom szerzett befolyást, mely annál nagyobb lett, minél inkább igénybevétték a magyarok a Habsburg segítséget a török ellen. Mikor pedig e befolyás következtében a népre idegen politikai és katonai befolyás kezdett nehezedni, az általános elkeseredés nemzeti felkelésekben robbant ki. Ez volt a másik főkérdés: védelem a császárok németjellegű imperializmusa ellen.*”⁷⁶ A 17. századi leckék Erdéllyel kezdődnek, Bocskai István (1605–1606) és Bethlen Gábor (1613–1629) fejedelemségének ismertetésével. Bocskai felkelését nemzeti mozgalomnak (és nem szabadságharcnak) nevezi.⁷⁷ Bár a megnevezés eltérése ellenére kétségtelen, már itt, 1945-ben (!) megjelenik egy egységes narratív keret, a kötet „*XVII. századi felkelések koráról*” ír,⁷⁸ de nem szabadságharcokról, még a Rákóczi vezette háborút is felkelésnek titulálja.⁷⁹ Bocskai törekvését abban jelölte meg, hogy „*[...] a két hatalmas birodalom közé szorult magyarságnak arra kell törekednie, hogy a két nagyhatalom egymást békés egyensúlyban tartsa, ő maga pedig mindkettővel békében éljen.*”⁸⁰ A korona kapcsán megjegyzi, hogy Bocskai éppen azért nem fogadta el, mert az végleg szembeállította volna a Habsburgokkal.⁸¹

Unger Mátyás kötete⁸² sem hoz létre egységes szabadságharc-narratívát, azaz Bocskai nem szabadságharcok sorát indította el, ugyanis a kötet csak a Bocskai és a II. Rákóczi Ferenc vezette eseménysorokat nevezi így.⁸³ Bocskai esetében szinonimaként használja a nemzeti harc és felkelés kifejezéseket is.⁸⁴ Okokként a korábban is leírtakat (alkotmány és vallásszabadság sérelmei) részletezi: háborús pusztítások, Habsburg centralizációs tervek, illegális perek 1604. XXII törvénycikk etc.⁸⁵ Az oszmán koronaküldést meg sem említi, ellenben két forrást is közöl Bocskai és a hajdúk szövetségéről, valamint részleteket ad Bocskai végrendeletéből.

Az Eperjessy–Benczédi-féle kötet⁸⁶ szintén nem teremt egységes narratív keretet, csak Rákóczi harcáról ír szabadságharcként. Bocskai háborúját felkelésnek nevezi.⁸⁷ A klasszikus „pöttyözés” technikájával jellemez: egyfelől a Habsburg-központosítás válságáról ír, kiemeli a felségsértési pereket és az erőszakos ellenreformációt,⁸⁸ másfelől a Bocskai-felkelés rendi-

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

nemesi jellegét hangsúlyozza, amely így nem hozott semmit a jobbágytömegeknek.⁸⁹ A koronakérdésben egyértelműen felmenti Bocskait, aki „[...] a török szövetséget kényszerűségből elfogadta ugyan, de a királyi koronát elhárította magától.”⁹⁰ A szöveg Habsburg-ellenes erdélyi hadjáratokról beszél Bethlen kapcsán,⁹¹ míg egy későbbi Eperjessy tankönyv „Erdély a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok élén. Zrínyi Miklós politikai programja”⁹² fejezetcímre módosítja ezt, azaz haloványan utal egy közös szálra az erdélyi „felkelések” között.

Az általam vizsgált szocialista középiskolai tankönyvekben annyiban van fordulat a korábbi narratívákhoz képest, hogy a „Bocskai-felkelés” kevésbé jelenik meg pozitívan, de nem gyakori a szabadságharc megnevezés, továbbá nem vázolnak fel egy egységes narratívát a 17. századi szabadságharcok sorára. Erre célzást Kosáry bevezetőjében lehet találni, de a tankönyvi leckékben nem jelenik meg markánsan és didaktikusan ez a koncepció. Bár jelen tanulmánynak nem volt célja az általános iskolai tankönyvek vizsgálata, de a „17. század a Habsburg-ellenes szabadságharcok” narratív keret hiánya a középiskolai tankönyvekben arra késztetett, hogy kitekintsek az általános iskolai tankönyvekre. Ezekben viszont valóban létezik egy olyan koordináta-rendszer, amelyben Bocskai, Bethlen, Thököly és II. Rákóczi Ferenc is az elnyomó Habsburgok ellen szabadságharcot vezetett.⁹³ Ez a tankönyvi szöveg szó szerint ismétlődik az '50-es években.⁹⁴ A '60-as évekre a tananyagtartalom csökkenésével ez a keret lényegében megszűnt, a Devecseri–Kislaki-féle tankönyvben egy oldal szerepel „Habsburg-ellenes harcok” címen, de itt már csak II. Rákóczi Ferenc harca kapja a szabadságharc megnevezést.⁹⁵

Összegzés

Az 1800-as évek tankönyveit (1867-tel bezárólag) áttekintve látszik a narratív pluralizmus, vagyis sokféleképpen ítélik meg a Bocskai vezette harcokat, szabadságharcnak egyik sem nevezi. Ennek oka lehet, hogy nincs határozott, egyértelmű és szankcionált állami-ideológiai elvárás, amint az 1945 és 1989 között lesz. Ugyanakkor a korszak domináns patrióta-kurucos szemlélete szerint akár lehetne is. A tankönyvek felekezeti megoszlását nem vizsgáltam, de teljesen világos, hogy ez a narratívában látszik, például Frankl katolikus tankönyve az egyik leginkább pro-Habsburgianus narratívát képviseli. A korona kérdésében is eltérő válaszokat fogalmaznak meg, mivel a korona és a királyság kettéválik. Az általam fent röviden áttekintett dualizmuskori kötetek abban térnek el az 1867 előttiektől, hogy viszonylag egységesen felkelésnek (vagy fölkelésnek) nevezik a Bocskai által vezetett harcokat. Bocskai céljának a békét és az egység helyreállítását tekintik, a korona és királyság kérdésében megosztottak, mivel a kettő ezen tankönyvi magyarázatokban is hol szétválik, hol nem. A Horthy-korszak tankönyveinek narratívája a korona-epizódtól eltekintve egységes: felkelésről vagy visszahatásról írnak, amelynek célja az alkotmány és a vallásszabadság védelme volt.

A szocializmus tankönyveinek kora újkori leckéin az a dilemma látszik, hogy miképpen lehetne az ideológiai fronton nagyobb ellenségnek tartott „Habsburg imperializmust” kárhóztatni, míg a vele szemben álló, kisebb ellenségnek tartott „magyar nacionalizmust” nem túlhangsúlyozni.⁹⁶ Vagyis az Őze Sándor által egyes modellnek nevezett narratívát használták, mint a későbbi szocialista tankönyvek is.⁹⁷ 1989 után a kora újkoros történészek közül számosan ennek ellenhatásaként a Habsburg Birodalomnak a királyi Magyarországra gyakorolt jótékony hatását kezdték hangsúlyozni úgy, hogy a nemzeti-függetlenségi-hazafias narratívát elkezdték felszámolni. Ezzel az a paradox helyzet állt elő, hogy 1989 után a pro-

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

Habsburgiánus, globalista, internacionalista jellegű narratívák (a kettes modell) váltak sokak számára „objektívvé”, vagyis „tudományossá”, míg az 1945–1989 között szocialista módosításokkal, de legalább létező nemzeti-függetlenségi narratívák kapták a tudománytalan és baloldali címkét.⁹⁸

Mindez azért (is) érdekes, hogy megtörtént, mivel az új NAT egyértelműen kiemelt két fontos elemet a közoktatás céljai közül, a vitát és a hazaszeretet érzését: „A történelmi tudás meghatározó önmagunk és mások megismerése szempontjából, [...] A történelem tanulása során lényeges annak felismerése, hogy a történelmi folyamatoknak okai és következményei vannak. [...] A magyar történelem tanulása és tanulmányozása segít megérteni Magyarországot és a magyar nemzet helyét és helyzetét a világban, és segít elmélyíteni benne a hazaszeretet érzését. [...] Az iskolai történelemtanulás alapját a történettudomány, valamint a hagyomány által legfontosabbnak elismert történetek, tények, személyek, események, folyamatok és jelenségek megismerése adja. [...] A történelem természete szerint értelmező jellegű, a tényekről alkotott különböző vélemények szükségszerűen vitákat eredményeznek.”⁹⁹ Ezeket a célokat a kerettanterv (KET) így szűkíti: „Mindezek együttesen segítik a differenciált történelmi gondolkodás kialakulását, melynek következtében a tanuló képessé válik [...] bizonyos történések okainak és következményeinek több szempontú feltárására.”¹⁰⁰

A középiskolai (vagy annak tekinthető) hazai történelemtankönyvek tartalmi áttekintése után úgy tűnhet, hogy a jelen tanulmány témájának kapcsán éppen a 19. századi kötetek képviselték leginkább azt a narratív pluralizmust, amely összecseng a NAT 2020 és KET 2020 célkitűzéseivel, és amelyben szakmailag indokolható, eltérő nézőpontú, különböző értelmezések és értékelések, továbbá változatos szóhasználat jelent meg.

TANKÖNYVEK

- ANDOR József (1904): *Magyarország története a középiskolák VIII. osztálya számára*. Athenaeum, Budapest.
- BEDEŐ Pál (1843): *Magyarok története a vezérek s királyok képeivel*. Második megjobbított kiadás. Bucsánszky Alajos Ny. Pozsony.
- BÍRÓ Vencel – PATAY József (1922): *Egyetemes történelem a középiskolák felső osztályai számára. A középkor és az újkor 1648-ig*. Minerva, Kolozsvár.
- BORHEGYI Péter (2016): *Történelem 10*. Eszterházy Károly Egyetem, Eger.
- BUDAI Ézsaiás (1814): *Magyarország históriája. A mohácsi vészedelemtől fogva Buda visszavételéig*. Csathy György, Debreczen.
- DEVECSERI Lászlóné – KISLAKI Károly (1966): *Történelem az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- DOMANOVSKY Sándor (1931): *Magyarország története a középiskolák VIII. osztálya számára*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- EMBER István (1926): *A magyar nemzet története a középiskolák III. osztálya számára*. Athenaeum, Budapest.
- EPERJESSY Géza – BENCZÉDI László (1967): *Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

- EPERJESSY Géza (1982): *Történelem a gimnázium II. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest. Második kiadás.
- ERDÉLYI László (1931): *Magyar történelem új rendszerben*. Szerzői kiadás, Budapest.
- FRANKL Vilmos (1863): *Magyarország története kat. gymnásiumok középosztályai számára*. Pfeifer Ferdinánd Ny. Pest.
- HORVÁTH Mihály (1843): *A magyarok története Európába költözésüktől mostanig*. Második kiadás. Református Főiskola, Pápa.
- HORVÁTH Mihály (1875): *A magyarok története*. A gymnasiumok alsóbb osztályai használatára. Franklin-Társulat, Budapest.
- JÁSZAI Rezső – BALANYI György (1926): *Magyarország története a középiskolák III. osztálya számára*. Lampel, Budapest.
- JÁSZAI Rezső (1904): *Magyarország oknyomozó története*. A középiskolák VIII. osztálya számára. Lampel, Budapest.
- KAPOSZI József – SZABÓ Márta – SZÁRAY Miklós (2012): *Feladatgyűjtemény az új történelem érettségéhez. Írásbeli. 9–10. évfolyam*. Nemzedékek Tudása Kiadó, Budapest.
- KOCZOGH András – TAKÁTS György (1913): *A magyar nemzet története 1526-tól 1867-ig a gimnáziumok és reáliskolák IV. osztálya számára*. Athenaeum, Budapest.
- KOMÁRIK István (é. n.): *Magyarország oknyomozó története*. A középfokú iskolák VIII. osztálya részére. Jurcsó Antal Könyvnyomdája, Kalocsa.
- KOSÁRY Domokos (1945): *Magyarország története az őskortól a szatmári békéig*. A gimnáziumok VII., a líceumok és gazdasági középiskolák III. osztálya számára. Szikra, Budapest.
- KÖRNYEI János (1864): *Magyarország története különös tekintettel a műveltség kifejlésére s a népeletre*. A felső gymnasiumi és reáliskolai osztályok úgy mint magán használatra. Lampel, Pest.
- LADÁNYI Gedeon (1861): *A magyar nemzet történetei rövid kivonatban*. Algymnasiumok számára kézikönyvül. Telegdi Lajos Ny. Debrecen.
- MADAI Pál (1926): *Magyarország történelme gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára*. Franklin-Társulat, Budapest.
- MANGOLD Lajos (1900): *A magyarok története*. A középiskolák harmadik és negyedik osztálya számára. Franklin-Társulat, Budapest.
- MARCZINKÓ Ferenc – PÁLFI János – VÁRADY Erzsébet (1938): *A magyar nemzet elbeszélő története*. A gimnázium és leánygimnázium III. osztálya számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- MISKOLCZY István – SZOLOMÁJER Tasziló (1931): *Magyarország története a középiskolák VIII. osztálya számára*. Szent István Társulat, Budapest.
- SCHIRKHUBER Móric (1837): *Magyarok története deák és honi nyelven előadva. Első kötet. A nemzet eredetétől fogva a mohácsi veszedelemig*. Trattner-Károlyi Ny., Pest.
- SEBESTYÉN Gyula (1901): *A magyar nemzet története a mohácsi vésztől napjainkig*. A gymnasium és reáliskola IV. osztálya számára. Franklin-Társulat, Budapest.
- SZABÓ Dezső (1926): *Magyarország története gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára*. Franklin, Budapest.
- SZABÓ Péter – ZÁVODSZKY Géza (2009): *Történelem II*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZÁRAY Miklós – SZÁSZ Erzsébet (2013): *Történelem II*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- UNGER Mátyás (1959): *Történelem az általános gimnáziumok III. osztálya számára*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

- VARGA Zoltán (1941): *A magyar nemzet elbeszélő története a középiskolák III. osztálya számára*. Országos Református Tanáregyesület – Országos Evangélikus Tanáregyesület, Debreceni Könyvnyomda, Debrecen.
- WALTER Mária (1987): *Történelem II*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ZSIGMOND László – HECKENAST Gusztáv – KARÁCSONYI Béla (1952): *Történelem az általános iskolák VII. osztály számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ZSIGMOND László – HECKENAST Gusztáv – PACH ZSIGMOND Pál – RAVASZ János (1948): *Történelem az általános iskolák VII. osztály számára*. Vallás és Közoktatási Minisztérium, Budapest.

IRODALOM

- A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny*, 76. évf. 17. sz.
<https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/02/nat2020-5-2020.-korm.-rendelet.pdf> (Letöltés: 2022. szept. 23.)
- CARR, Edward Hallett (1995): *Mi a történelem?* Osiris Kiadó, Budapest.
- ILLIK Péter (2011): *Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről*. L'Harmattan, Budapest.
- ILLIK Péter (2016): A „kuruc-labanc” értékelési törésvonal a mai magyar köztudatban. In: Uő: *A tanár, a történész és a komplex*. Unicus Műhely, Budapest, 111–120.
- ILLIK Péter (2019): *A történészcéh alkonya*. Unicus Műhely, Budapest.
- Illik Péter (2021): A 15 éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”. In: KANÁSZ Viktor – NAGY-LUTTENBERGER István (szerk.): *Európa elfeledett hadszíntere. A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606)*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 245–265.
- ILLIK Péter (2022): Forradalmak a szocialista középiskolai tankönyvekben. A nagy francia forradalomtól a fehérterrorig. In: NAGY Dóra – NAGY-LUTTENBERGER István (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2021*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 179–208.
https://mki.gov.hu/assets/pdf/vkonyv2021/MKI_053_Evkonyv2021_B5_006.pdf (Letöltés: 2024. márc. 11.)
- ILLIK Péter (2023): *Az új NAT-szerinti középiskolai történelem tankönyvek magyar kora újkori leckéi a NAT, a KET és a történettudományi eredmények fényében*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 95–116.
https://mki.gov.hu/assets/pdf/agyarsgtudomnyi%20trgyak%20az%20j%20NAT-ban%20s%20a%20KET-ben/Illik_Peter_compressed.pdf (Letöltés: 2024. márc. 11.)
- ILLIK Péter (2023b): *Oda az Igazság? Hunyadi János és Mátyás emlékezete a magyar középiskolai történelem tankönyvekben*. Magyarságkutató Intézet, Budapest. Megjelenés előtt.
- *Kerettanterv a középiskolák 9–12. évfolyama számára*.
https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (Letöltés: 2022. szept. 23.)

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

- LÁSZLÓ Andor (2021): „Két szék között a földön nem is akarunk maradni” – Bocskai István fejedelemségének nyomában. Unicus Kiadó, Budapest.
- LŐRINC László (2015): Min alapszik? – Tankönyveink és Bocskai. *Tényleg*, jan. 15. <https://tenyleg.com/2015/01/15/min-alapszik-tankonyveink-es-bocskai/> (Letöltés: 2024. márc. 11.)
- NAGY Gábor (2008): Lux veritatum. (Bocskai, szabadság, harc). *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2.* Miskolc, 73–111.
- ŐZE Sándor (2008a): Kétséges kétségek? Magyar romantika és Bocskai István? *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2.* Miskolc, 205–225.
- ŐZE Sándor (2008b): A fogalmi tisztázatlanság és a szemléleti kizárólagosság buktatói. Viszontválasz Pálffy Gézának. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2.* Miskolc, 235–242.
- ŐZE Sándor (2009): *Nemzettudat és historiográfia.* Hamvas Intézet, Budapest.
- PÁLFFY Géza (2008a): Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? Ellentmondások és kétségek. *História, 30. évf. 1. szám.* 7–10.
- PÁLFFY Géza (2008b): Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2.* Miskolc, 187–203.
- PÁLFFY Géza (2008c): A szelektív forráshasználat és a 19–20. századi függetlenségi szemlélet visszavetítésének veszélyei: válasz Őze Sándornak. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2.* Miskolc, 227–233.
- PÁLFFY Géza (2009a): Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? *Magyar Tudomány, 170. évf. 2. sz.* 185–196.
- PÁLFFY Géza (2009b): Függetlenségi harc volt-e Bocskai mozgalma? Bocskai István, az oszmán-török és a magyar királysági rendek sokrétű kapcsolatrendszeréről. *Korunk, 20. évf. 3. szám.* 12–22.
- PÁLFFY Géza (2010a): *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* (História Könyvtár, Monográfiák 27.) História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- PÁLFFY Géza (2015): Bocskai-szobrot a Március 15. térére? *Tényleg*, jan. 1. <https://tenyleg.com/2015/01/01/bocskai-szobrot-a-marcius-15-terre/> (Letöltés: 2023. febr. 19.)
- PÁLFFY, Géza (2010b): The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century. *East European Monographs.*

ABSTRACT

Illik, Péter

Bocskai's War of Independence and Crown in Secondary School Textbooks

Bocskai's War of Independence is a hotly debated topic in Hungarian historiography. Over the past 15 years, the academic mainstream has even questioned its traditional name in Hungarian, "Freedom Fight", claiming that Bocskai accepted the crown offered by the Ottoman sultan. In the course of these debates, the content of secondary school textbooks has been brought up on a number of occasions with regard to alleged misinterpretations, legends and myths concerning the name, aims and results of Bocskai's movement as well as the question of his crown.

This study examines Hungarian secondary school textbooks from the beginning of the 19th century to 1989, and includes an overview of textbooks published in the last 30 years as well. It concludes that (1) the narrative turn happened in 1945 (2) as the socialist textbooks started to intensify the anti-Habsburg narrative and emphasized the Hungarian movements for independence and freedom fights of the 16th and 17th centuries, although not in a unified framework. (3) The perspective of the academic mainstream dominates the text of our textbooks today. (4) Narrative pluralism and diversity appeared in the textbooks of the 19th century.

Keywords: Bocskai, crown, freedom fight, education, secondary school.

JEGYZETEK

- ¹ Ezt a fejezetet korábbi szövegem felhasználásával, javításával és kiegészítésével írtam: ILLIK Péter (2011): *Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről*. L'Harmattan, Budapest, 70–72.
- ² PÁLFFY Géza (2008): Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? Ellentmondások és kétségek. *História*, 30. évf. 1. szám. 7–10.;
- PÁLFFY Géza (2009): Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? *Magyar Tudomány*, 170. évf. 2. sz. 185–196.;
- PÁLFFY Géza (2009b): Függetlenségi harc volt-e Bocskai mozgalma? Bocskai István, az oszmán-török és a magyar királysági rendek sokrétű kapcsolatrendszeréről. *Korunk*, 20. évf. 3. szám. 12–22.
- ³ PÁLFFY Géza (2008b): Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2*. Miskolc, 187–203.
https://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/187.pdf (Letöltés: 2024. márc. 23.)
- ⁴ ŐZE Sándor (2008a): Kétséges kétségek? Magyar romantika és Bocskai István? *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2*. Miskolc, 205–225.
https://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/205.pdf (Letöltés: 2024. márc. 23.)
- ⁵ PÁLFFY Géza (2008c): A szelektív forráshasználat és a 19–20. századi függetlenségi szemlélet visszavetítésének veszélyei: válasz Őze Sándornak. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2*. Miskolc, 227–233.
https://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/227.pdf (Letöltés: 2024. márc. 23.)
- ⁶ ŐZE Sándor (2008b): A fogalmi tisztázatlanság és a szemléleti kizárólagosság buktatói. Viszontválasz Pálffy Gézának. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2*. Miskolc, 235–242.
https://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/235.pdf (Letöltés: 2024. márc. 23.)
- ⁷ A nagydoktori értekezés részét képezte a Bocskai-szabadságharcra vonatkozó fejtegetés is. Pálffy Géza (2008d): A magyar rendek és a Bocskai-felkelés. In: *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 311-354.
https://real-d.mtak.hu/319/1/Palfy_G.pdf (Letöltés: 2024. márc. 24.)

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

- ⁸ PÁLFFY Géza (2010a): *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. (História Könyvtár, Monográfiák 27.) História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest;
PÁLFFY, Géza (2010b): *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. East European Monographs.
- ⁹ PÁLFFY (2008b) 193–194.
- ¹⁰ Uo. 197–198.
- ¹¹ NAGY Gábor (2008): Lux veritatum. (Bocskai, szabadság, harc). *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIII. Fasciculus 2*. Miskolc, 73–111.
https://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/73.pdf (Letöltés: 2024. márc. 23.)
- ¹² Uo. 73–74.
- ¹³ WALTER Mária (1987): *Történelem II*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ¹⁴ Uo. 253–259.
- ¹⁵ SZABÓ Péter – ZÁVODSZKY Géza (2009): *Történelem II*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- ¹⁶ Uo. 182–186.
- ¹⁷ SZÁRAY Miklós – SZÁSZ Erzsébet (2013): *Történelem II*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- ¹⁸ Uo. 193–198.
- ¹⁹ Egyéb tankönyvekben viszont kimutathatóak a Pálffy által kifogásolt elemek: LŐRINC László (2015): *Min alapszik?* – Tankönyveink és Bocskai. *Tényleg*, jan. 15.
<https://tenyleg.com/2015/01/15/min-alapszik-tankonyveink-es-bocskai/> (Letöltés: 2024. márc. 11.)
- ²⁰ <http://www.oh.gov.hu/kozoktatas/korabbi-erettsegi/korabbi-erettsegi> (Letöltés: 2023. febr. 19.)
- ²¹ KAPOSZI József – SZABÓ Márta – SZÁRAY Miklós (2012): *Feladatgyűjtemény az új történelem érettségihez. Írásbeli. 9–10. évfolyam*. Nemzedékek Tudása Kiadó, Budapest.
- ²² Uo. 261. (279-es feladat)
- ²³ Uo. 274. (295-ös feladat)
- ²⁴ PÁLFFY Géza (2015): Bocskai-szobrot a Március 15. térre? *Tényleg*, jan. 1.
<https://tenyleg.com/2015/01/01/bocskai-szobrot-a-marcius-15-terre/> (Letöltés: 2023. febr. 19.)
- ²⁵ BORHEGYI Péter (2016): *Történelem 10*. Eszterházy Károly Egyetem, Eger.
- ²⁶ ILLIK Péter (2019): *A történelemszínház alkonya*. Unicus Műhely, Budapest, 203–209.
- ²⁷ „Ugyanígy vannak, akik azt gondolják, hogy a történész, aki a valós múltat tárja fel, árt a nemzeti büszkeségnek, és sikertelenségre ítéli a hazát, sőt leértékeli saját népét a külföld előtt. Tényleg? Valóban azok a nevelésesek, akik őszintén beszélnek a múltjukról, nem inkább azok, akik operettes álmúltat költenek? És annyira rossz a helyzetünk, hogy nemzeti önbizalmunkat csak kitalációkra építhetjük?” A családáruló testvér – avagy mit akar ez a honlap? *Tényleg*, 2015. febr. 1.
<https://tenyleg.com/2013/02/01/a-csaladarulo-testver-avagy-mit-akar-ez-a-honlap/> (Letöltés: 2023. febr. 19.)
Részlet a honlap bevezetőjéből, amely feltételezi, hogy van valós múlt és az megírható a történészek által. Ehelyütt csak annyit: a posztmodern történetfilozófia szerint van valós múlt, de az arról készült összes narratíva szubjektív és szükségszerűen nem igaz, legfeljebb inkább vagy kevésbé megalapozott.
- ²⁸ LŐRINC (2015)
- ²⁹ ILLIK Péter (2023): *Az új NAT-szerinti középiskolai történelem tankönyvek magyar kora újkori leckéi a NAT, a KET és a történettudományi eredmények fényében*. Magyarországtudató Intézet, Budapest, 95–116.
https://mki.gov.hu/assets/pdf/agyarsgtudomnyi%20trgyak%20az%20j%20NAT-ban%20s%20a%20KET-ben/llik_peter_compressed.pdf (Letöltés: 2024. márc. 11.)
- ³⁰ CARR, Edward Hallett (1995): *Mi a történelem?* Osiris Kiadó, Budapest, 23.
- ³¹ A posztmodernről, bővebben, szakirodalommal: ILLIK (2019) 21–57.
- ³² PÁLFFY (2015)
- ³³ A kifejezést Pálffy használta a Bocskai-vita során, és Őze erős kritikával illette azt, jelezve, hogy attól, valaki elfogadja a Habsburg-ellenes felkelések magyar részről való jogosságát, még nem nemzeti romantikus. ŐZE (2008a) 224.
- ³⁴ LÁSZLÓ Andor (2021): „Két szék között a földön nem is akarunk maradni” – Bocskai István fejedelemségének nyomában. Unicus Kiadó, Budapest, 34–37.
- ³⁵ Uo. 40.
- ³⁶ Uo. 48.
- ³⁷ Uo. 81–89.
- ³⁸ Őze (2008b) 237.
- ³⁹ ILLIK Péter (2021): A 15 éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”. In: KANÁSZ Viktor – NAGY-LUTTENBERGER István (szerk.): *Európa elfeledett hadszíntere. A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606)*. Magyarországtudató Intézet, Budapest, 245–265.;
ILLIK Péter (2022): Forradalmak a szocialista középiskolai tankönyvekben. A nagy francia forradalomtól a fehérterrorig. In: NAGY Dóra – NAGY-LUTTENBERGER István (szerk.): *A Magyarországtudató Intézet évkönyve 2021*. Magyarországtudató Intézet, Budapest, 179–208.
https://mki.gov.hu/assets/pdf/vkonyv2021/MKI_053_Evkonyv2021_B5_006.pdf (Letöltés: 2024. márc. 11.);
ILLIK Péter (2023b): *Oda az Igazság? Hunyadi János és Mátyás emlékezete a magyar középiskolai történelem tankönyvekben*. Magyarországtudató Intézet, Budapest. (Megjelenés előtt.)
- ⁴⁰ BUDAI Ézsaiás (1814): *Magyarország históriája. A mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig*. Csáthy Ny., Debreczen, 206–221.
- ⁴¹ Uo. 218.

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

- ⁴² SCHIRKHUBER Móric (1837): *Magyarok története deák és honi nyelven előadva. Első kötet. A nemzet eredetétől fogva a mohácsi veszedelemig.* Trattner-Károlyi Ny., Pest.
- ⁴³ BEDEŐ Pál (1843): *Magyarok története a vezérek s királyok képeivel.* Bucsánszky Alajos Ny. Pozsony, Második megjobbított kiadás, 103.
- ⁴⁴ HORVÁTH Mihály (1843): *A magyarok története Európába költözésüktől mostanig.* Református Főiskola, Pápa, Második kiadás, 72.
- ⁴⁵ LADÁNYI Gedeon (1861): *A magyar nemzet története rövid kivonatban.* Algymnasiumok számára kézikönyvül. Telegdi Lajos Ny. Debrecen, 97.
- ⁴⁶ Uo. 98.
- ⁴⁷ FRANKL Vilmos (1863): *Magyarország története kat. gymnasiumok középszintjéi számára.* Pfeifer Ferdinánd Ny. Pest, 192–194.
- ⁴⁸ KÖRNYEI János (1864): *Magyarország története különös tekintettel a műveltség kifejlésére s a népéletre.* A felső gymnasiumi és reáliskolai osztályok úgy mint magán használatra. Lampel, Pest, 290.
- ⁴⁹ Uo. 292
- ⁵⁰ HORVÁTH Mihály (1875): *A magyarok története.* A gymnasiumok alsóbb osztályai használatára. Franklin-Társulat, Budapest.
- ⁵¹ Uo. 174.
- ⁵² Uo. 173.
- ⁵³ KOMÁRIK István (é. n.): *Magyarország oknyomozó története.* A középfokú iskolák VIII. osztálya részére. Jurcsó Antal Könyvnyomdája, Kalocsa, 101.
- ⁵⁴ Uo. 103.
- ⁵⁵ SEBESTYÉN Gyula (1901): *A magyar nemzet története a mohácsi vésztől napjainkig.* A gymnasium és reáliskola IV. osztálya számára. Franklin-Társulat, Budapest, 30.
- ⁵⁶ Uo. 31.
- ⁵⁷ MANGOLD Lajos (1900): *A magyarok története.* A középiskolák harmadik és negyedik osztálya számára. Franklin-Társulat, Budapest, 114.
- ⁵⁸ Uo.
- ⁵⁹ JÁSZAI Rezső (1904): *Magyarország oknyomozó története.* A középiskolák VIII. osztálya számára. Lampel, Budapest, 121.
- ⁶⁰ Uo. 133.
- ⁶¹ Uo. 133–134.
- ⁶² ANDOR József (1904): *Magyarország története a középiskolák VIII. osztálya számára.* Athenaeum, Budapest, 110.
- ⁶³ Uo. 111.
- ⁶⁴ KOCZOGH András – TAKÁTS György (1913): *A magyar nemzet története 1526-tól 1867-ig a gimnáziumok és reáliskolák IV. osztálya számára.* Athenaeum, Budapest, 36.
- ⁶⁵ BÍRÓ Vencel – PATAY József (1922): *Egyetemes történelem a középiskolák felső osztályai számára. A középkor és az újkor 1648-ig.* Minerva, Kolozsvár, 162–163.
- ⁶⁶ SZABÓ Dezső (1926): *Magyarország története gimnáziumok, reál-gimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára.* Franklin, Budapest, 79.
- ⁶⁷ EMBER István (1926): *A magyar nemzet története a középiskolák III. osztálya számára.* Athenaeum, Budapest, 88.
- ⁶⁸ MADAI Pál (1926): *Magyarország történelme gimnáziumok, reál-gimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára.* Franklin-Társulat, Budapest, 88–89.
- ⁶⁹ JÁSZAI Rezső – BALANYI György (1926): *Magyarország története a középiskolák III. osztálya számára.* Lampel, Budapest, 104.
- ⁷⁰ DOMANOVSKY Sándor (1931): *Magyarország története a középiskolák VIII. osztálya számára.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 94.
- ⁷¹ ERDÉLYI László (1931): *Magyar történelem új rendszerben.* Szerzői kiadás, Budapest, 122.
- ⁷² „A szultán koronát is küldött a felkelők diadalmas vezérének. Bocskay azonban bölcs mérsékletet tanúsítva nem koronáztatta meg magát.” MISKOLCZY István – SZOLOMÁJER Taszilo (1931): *Magyarország története a középiskolák VIII. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest, 108.
- ⁷³ MARCZINKÓ Ferenc – PÁLFI János – VÁRADY Erzsébet (1938): *A magyar nemzet elbeszélő története.* A gimnázium és leánygimnázium III. osztálya számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 79.
- ⁷⁴ VARGA Zoltán (1941): *A magyar nemzet elbeszélő története a középiskolák III. osztálya számára.* Országos Református Tanáregyesület – Országos Evangélikus Tanáregyesület, Debreceni Könyvnyomda, Debrecen, 75.
- ⁷⁵ A korszak tankönyveinek kora újkori részeitől átfogóan: ILLIK (2019) 175–227.
- ⁷⁶ KOSÁRY Domokos (1945): *Magyarország története az őskortól a szatmári békéig.* A gimnáziumok VII., a líceumok és gazdasági középiskolák III. osztálya számára. Szikra, Budapest, 92. (Kiemelés tőlem: I. P.)
- ⁷⁷ Uo. 117.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ Uo. 134.
- ⁸⁰ Uo. 118.
- ⁸¹ Uo. 118.
- ⁸² UNGER Mátyás (1959): *Történelem az általános gimnáziumok III. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest. Harmadik kiadás.
- ⁸³ Uo. 76.

Illik Péter: Bocskai szabadságharca és koronája a középiskolai tankönyvekben

⁸⁴ Uo. 77.

⁸⁵ Uo. 76.

⁸⁶ EPERJESSY Géza – BENCZÉDI László (1967): *Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest. Második kiadás.

⁸⁷ Uo. 220.

⁸⁸ Uo. 221.

⁸⁹ Uo. 222.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo. 230.

⁹² EPERJESSY Géza (1982): *Történelem a gimnázium II. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest. Második kiadás, 223.

⁹³ ZSIGMOND László – HECKENAST Gusztáv – PACH ZSIGMOND Pál – RAVASZ János (1948): *Történelem az általános iskolák VII. osztálya számára*. Vallás és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 152., 161., 165., 175., 179.

⁹⁴ Vö. ZSIGMOND László – HECKENAST Gusztáv – KARÁCSONYI Béla (1952): *Történelem az általános iskolák VII. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

⁹⁵ Vö. DEVECSERI Lászlóné – KISLAKI Károly (1966): *Történelem az általános iskolák 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

⁹⁶ Általában vö. ILLIK (2019) 175–227.

⁹⁷ Óze Sándor így fogalmazza meg: „A Molnár Erik-vita nyomán a kora újkori Magyarország történetének két olvasata alakul ki. A nemzeti-kommunista jellegű és az [...] internacionalista. Az egyik [...] belső válságkezeléshez jó [...] A másik külső trendváltások idején bevethető az átálláshoz. Nem is szorul ezután további bizonyításra, hogy a rendszerváltás után miért a második modell vált uralkodóvá [...]” ÓZE (2009) 142–143.

⁹⁸ Erről bővebben: Illik (2011); ILLIK Péter (2016): A „kuruc-labanc” értékelési törésvonal a mai magyar köztudatban. In: Uő: *A tanár, a történész és a komplex*. Unicus Műhely, Budapest, 111–120.; Illik (2019)

⁹⁹ A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny*, 76. évf. 17. sz.

<https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/02/nat2020-5-2020.-korm.-rendelet.pdf> (Letöltés: 2022. szept. 23.) 342–343. (Kiemelés tőlem: I. P.)

¹⁰⁰ Kerettanterv a középiskolák 9–12. évfolyama számára.

https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (Letöltés: 2022. szept. 23.)